

**ТАКТИЧНІ ПРИЙОМИ ДОПИТУ ОБВИНУВАЧЕНИХ
У КОНФЛІКТНІЙ СИТУАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРАДІЖОК,
ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННОЮ ГРУПОЮ**

Допит як одне з основних джерел отримання доказів часто проходить у конфліктній формі. Тому застосування тактичних прийомів допиту є неминучим, але при цьому повинна бути неухильно забезпечена законність, дотримання прав і інтересів допитуваного. Проблеми поняття «сутності і критеріїв допустимості тактичних прийомів при розслідуванні злочинів» розглядалися О. Я. Баєвим, Р. С. Белкіним, І. Ю. Биховським, А. І. Винбергом, А. А. Закатовим, Л. М. Карнеевою, В. І. Комисаровим, М. І. Порубовим, А. Б. Соловйовим, С. Ю. Якушиним і іншими ученими.

Розслідування крадіжок, скоєних організованими злочинними групами, в більшості випадків носить конфліктний характер. Обвинувачений, намагаючись уникнути відповідальності, протидіє розслідуванню злочинів, і зрозуміло, що перед особою такої протидії слідчий не може залишатися «беззбройним», оскільки тоді він не вирішить завдань, вказаних законом. Його «зброєю» якраз і повинна бути слідча тактика. Долаючи подібні перешкоди, слідчий не має можливості діяти тими методами, які дозволені обвинуваченому у вигляді права на захист. Він повинен керуватися законом і етичними нормами.

Та все ж йому складно визначити, в якій мірі можна впливати на обвинуваченого, який тактичний прийом вибрати, щоб це було правомірно і етично допустимо. В той же час в юридичній літературі зустрічаються думки, які далекі від реальних умов життя. Розглядаючи питання про гарантії прав обвинуваченого, деякі вчені, по суті, обеззброюють слідчого в його діяльності по встановленню об'єктивної істини.

Узагальнивши слідчу практику, І. Ю. Биховський, Ф. В. Глазирін, С. К. Пітерцев дійшли висновку, що найбільша кількість порушень закону, що допускаються, пов'язані із застосуванням при допитах різних тактичних прийомів.

Дані порушення мають велику небезпеку у зв'язку з тим, що їх не можна встановити при простому прочитанні процесуальних документів, зокрема протоколів допиту. Вони носять прихований характер, оскільки слідчий не відображає в протоколі власних неправомірних дій.

Тут природно виникає питання про поняття, сутність тактичного прийому як категорії науки і як практики реалізації її рекомендації в ході розслідування кримінальних справ. Якщо в першому випадку прийоми науково обумовлені, систематизовані і для їх з'ясування не потрібно дотримуватись якихось критеріїв, то в другому випадку йдеться не стільки про сутність прийомів розслідування, скільки про професійну підготовленість слідчого, про його розуміння законності і моральності в діяльності по розслідуванню кримінальних справ.

Тактичний прийом — це науково обґрунтована рекомендація про найбільш оптимальну поведінку, спосіб дії слідчого, розроблений з врахуванням типових ситуацій провадження слідчих дій з метою створення ефективних умов підготовки, організації виявлення, збирання і оцінки доказової інформації.

Тактичні прийоми розробляються стосовно типових ситуацій провадження слідчих дій.

Метою використання тактичних прийомів є створення умов для виявлення, збору, оцінки і використання доказової інформації. Як тактичний прийом можуть бути рекомендовані не будь-які дії (лінія поведінки), а лише ті, які мають певні ознаки.

Більшість авторів до критеріїв допустимості застосування тактичних прийомів, зокрема, відносять: точну відповідність прийому сутності закону; наукову його обґрунтованість; відповідність моральним нормам.

Але виникає запитання, чи можна вважати цей перелік вичерпним або можна виділити інші критерії допустимості.

Тут думки правознавців різні, оскільки одні автори, крім вищезгаданих критеріїв законності, науковості, моральності, включають такі критерії, як ефективність, вибірковість, доцільність і ін. Інші ж відносять вибірковість і доцільність до ознак тактичного прийому.

Застосування тих або інших прийомів допиту багато в чому залежить від того, чи допитувалася раніше конфліктуюча особа або вона допитується вперше, в якій ситуації проводиться допит, в якому психологічному стані знаходиться допитуваний. Особливе значення мають тут психологічні якості слідчого. Конфліктні ситуації виникають у випадках відмови особи від свідчень, дачі помилкових свідчень (гостра конфліктна ситуація), навмисного умовчання про деякі факти, обмови при допиті окремих осіб і т.п.

Як правило, допит починається з питання про те, чи визнає обвинувачений себе винним, після чого слідчий пропонує йому дати свідчення по суті обвинувачення. Від того, як він відповість на це запитання, залежить подальша тактика його допиту. Він може визнати себе винним частково або невинним зовсім, нарешті, змінювати свідчення.

Тактичні прийоми допиту обвинуваченого, використані з метою запобігання брехні і відмови від правдивих свідчень

Оскільки тактичні прийоми, використовувані для запобігання брехні, перш за все залежать від обсягу доказового матеріалу, що знаходиться у розпорядженні слідчого, доцільно викласти їх стосовно обсягу початкових даних.

1. Допит в умовах, коли слідчий має в своєму розпорядженні докази, достатні для викривання допитуваного в здійсненні злочину і в дачі їм помилкових свідчень.

Сутність пред'явлення доказів при допиті обвинуваченого в конфліктній ситуації полягає в демонстрації змісту і значення доказової інформації, що є у розпорядженні слідчого, в тактично доцільних межах для активної дії на допитуваного в цілях:

- для викривання допитуваного, такого, що надає помилкові свідчення;

- зміни настанови особи, що відмовляється давати свідчення;
- деталізації і конкретизації свідчень допитуваного для виключення залежності встановлення істини від зайнятої ним позиції.

Слід зазначити, що важливу роль в ефективності пред'явлення доказів відіграють умови їх пред'явлення. Умовою пред'явлення доказів при допиті в конфліктній ситуації є виявлення і врахування мотивів, які привели обвинуваченого до дачі помилкових свідчень. До таких мотивів можна віднести:

- боязнь покарання; прагнення приховати співучасників злочину: боязнь помсти з їх боку;
- бажання заплутати і затягнути слідство, щоб виникли труднощі для розкриття злочину;
- недовіра до особи, що проводить допит, особиста неприязнь до нього.

Як правило, у кожному конкретному випадку має місце комплекс подібних причин.

Існують різні форми пред'явлення доказів допитуваному. Доказову інформацію можна передати допитуваному в матеріалізованій формі, пред'явивши речовий доказ в натурі. У формі усної промови, повідомивши зміст свідчень інших осіб. В. С. Комарков, узагальнивши слідчу практику, виділив і найбільш оптимально згрупував способи пред'явлення доказів таким чином:

- за характером використання доказів у розслідуванні:
  - пред'явлення доказів на одному допиті;
  - пред'явлення доказів у ході ряду допитів однієї особи;
- за характером взаємозв'язку доказів у кримінальній справі:
  - роздільне пред'явлення одиничних доказів;
  - пред'явлення комплексу взаємозв'язаних доказів;
  - пред'явлення всієї системи доказів;
- за характером демонстрації доказів на допиті:
  - згадка про наявні докази на допиті;
  - перерахування наявних доказів з вказівкою джерел їх походження;
  - показ доказів допитуваному не повністю, як би неавтоматично;
  - надання допитуваному можливості розглянути, вивчити доказ;
- за характером додаткових умов, що підсилюють дію на допитуваного пред'явлених доказів:
  - несподіване пред'явлення доказів;
  - пред'явлення доказів після попереднього з'ясування обставин, пов'язаних з ними;
  - пред'явлення доказів і роз'яснення їх значення в кримінальній справі;
  - використання науково-технічних засобів (НТЗ) для роз'яснення допитуваному особливостей доказів, що пред'являються;
  - супровід пред'явлення доказів описам передбачуваного ходу події, що розслідується, і його обставин.

Починати пред'явлення доказів доцільніше з тих, які підтверджують другорядні моменти, а потім вже переходити до доказів, що належать до головних із з'ясованих обставин.

Інший тактичний прийом — пред'явлення всій сукупності наявних доказів. Цей прийом зазвичай використовується тоді, коли така сукупність достатня, щоб визнавати винність безперечно доведеною, а свідчення обвинуваченого вже не відіграють серйозної ролі для розкриття злочину. Цей «прийом» широко використовується і при виголошенні вироку підсудному.

Використання елемента раптовості. Ефект раптовості забезпечується використанням елемента несподіванки, що ставить недобросовісних осіб в непередбачену ними ситуацію, дозволяє розладнати складну позицію і отримати внаслідок цього правдиву інформацію. Раптовим може бути не тільки несподіване пред'явлення доказу, про який допитуваний не знає, але і несподіване запитання, поставлене з вже відомими доказами.

2. Допит в умовах, коли слідчий має в своєму розпорядженні докази, явно недостатні для викривання допитуваного.

У даній ситуації доцільно застосовувати такі тактичні прийоми, сприяючи отриманню інформації, необхідної для складання доказової бази: використання обмовок допитуваного, які вказують на наявність латентної інформації: виявлення суперечностей в свідченнях підозрюваного й інших учасників і свідків злочину; метод непрямого допиту; «демонстрація можливостей розслідування» і ін.

Використання суперечностей. Зробивши одного разу помилкову заяву, людина прагне дотримуватися своїх слів і надалі. Але подробиці розповіді можуть бути забуті, вони замінюються іншими деталями і доповнюються новими подробицями. Тому у допитуваного, який надає помилкові свідчення (повністю або частково) одночасно існують два взаємозв'язані варіанти однієї події.

Один варіант відображає події, що дійсно відбулися, які він хоче приховати, а інший варіант — брехня, вигадка, яку допитуваний, навпаки, має намір розповісти.

Для того щоб виявити суперечності в свідченнях допитуваного, необхідно:

- примусити обвинуваченого вийти за рамки підготовленої ним розповіді;
- запропонувати повторити цю розповідь кілька разів.

«Непрямий допит» як тактичний прийом.

Сутність даного прийому полягає в тому, що допит проводиться таким чином, що зацікавлений в прихованні істини обвинувачений тимчасово залишається в невіданні щодо окремих обставин, що насправді цікавлять слідчого. Прийоми непрямого допиту, на наш погляд, ефективні і тоді, коли важливо виявити злочинну обізнаність допитуваного. Якщо підозрюваний або звинувачений знає такі обставини, які могла знати лише людина, що скоїла злочин, що розслідувався, найімовірніше, вона безпосередньо до нього причетна. За допомогою непрямого допиту можна виявити не тільки злочинну (винну) обізнаність, але і непоінформованість про факти, які допитуваний повинен був би знати, якби його свідчення відповідали дійсності. Особливо яскраво це виявляється при розслідуванні злочинів, здійснених організованою групою.

3. Допит в умовах, коли слідчий має в своєму розпорядженні докази, що мають серйозні прогалини.

Дана ситуація складається при допиті обвинуваченого, якому пред'явлено обвинувачення не в повному обсязі його злочинної діяльності, а відповідно до встановлених до цього моменту фактів (по частині епізодів, по окремих епізодах). Заповнення прогалин у доказовій інформації основне завдання такого допиту.

Слідчий на початку допиту повинен з'ясувати ті обставини і епізоди злочинної діяльності, по яких він має доказовий матеріал. Він повинен уявити собі вірогідний хід подій, по послідовності яких і повинні пред'являтися докази.

Цим створюється можливість визначити правдивість допитуваного і його позицію, а також створити певне уявлення про обізнаність слідчого.

Тактичні прийоми, що створюють в обвинуваченого уявлення про перебільшену обізнаність слідчого.

Слідчий в ході допиту навмисно повідомляє обвинуваченому окремі факти, відомості або створює певну обстановку. Здивувавшись знанню слідчого таких подробиць злочину або інших фактів, пов'язаних з його особою, обвинувачений може дійти висновку, що тому відоме багато що, і починає давати свідчення.

Існує декілька способів формування у допитуваного уявлення про перебільшену обізнаність слідчого:

- з'ясування другорядних деталей події, що створює враження в обвинуваченого, ніби інше слідчому вже відоме;
- поступове, послідовне, із значними інтервалами пред'явлення наявних доказів, що створює уявлення про їх достатній обсяг;
- використання даних про минуле обвинуваченого і поведінку напередодні допиту.

Поступове, послідовне, із значними інтервалами пред'явлення наявних доказів.

Якщо у слідчого є докази, що стосуються ряду епізодів, доцільно повідомляти про них допитуваному поступово, починаючи із самого незначного. Сподіваючись, що цим обмежується обізнаність слідчого, обвинувачений іноді поспішає визнати ці факти. При цьому нерідко плутає обставини, що стосуються різних епізодів. Доцільно в цьому випадку уточнити у допитуваного, чи вичерпують його свідчення всю його злочинну діяльність. Чекаючи, що за цим настане момент пред'явлення нових доказів, допитуваний нерідко вважає за краще в такій ситуації розповісти правду. Використання тактичних можливостей «вільної розповіді».

«Припинення брехні». Такий прийом застосовується в тих випадках, коли немає необхідності давати можливість обвинуваченому «розгортати» брехню, коли слідчий має достовірні дані з приводу обставин, що з'ясовуються під час допиту. В цьому випадку брехливі свідчення обвинуваченого негайно відхиляються, брехня присікається «у зародку» шляхом пред'явлення наявних доказів або інших засобів дії.

Використання стану емоційної напруженості.

Особа, що скоїла злочин, знаходиться зазвичай в стані емоційної напруженості, оскільки усвідомлює протиправність своєї поведінки і загрожуючу відповідальність.

Цей стан посилюється тим, що за фактом вчинення даного злочину порушена кримінальна справа, особа арештована і викликана на допит.

Тактичні прийоми, зв'язані з використанням міжособових відносин

При допиті можуть бути використані:

– авторитет певної особи; споріднені, дружні, довірчі відносини з ким-небудь;

– суперечності між учасниками злочинної групи; інші особисті відносини.

З метою створення уявлення про обізнаність слідчого можуть бути уміло використані і оперативні дані, спеціально зібрані за дорученням слідчого.

Тактичні прийоми цієї підгрупи в окремих ситуаціях можуть бути засновані і на використанні дублікатів, аналогів або макетів речових доказів, відсутніх на момент допиту у розпорядженні слідчого.

Тактичні прийоми допиту, що використовуються для подолання небажання надавати свідчення

Для подолання небажання надавати свідчення можуть бути використані такі тактичні прийоми, як:

– детальне питання, направлене на з'ясування біографічних даних допитуваного, способу його життя, зв'язків, особливостей характеру, кола захоплень і інтересів.

Допит може бути іноді схожим на бесіду, позбавлену непотрібної спочатку офіційності, мета бесіди — познайомитися з основними психічними рисами допитуваного і намітити подальшу тактику допиту;

– використання позитивних якостей допитуваного.

Описати цей тактичний прийом краще словами Дейла Карнегі: «З ким би не доводилося мати справу, поведіться з ним як з чесною і порядною людиною. Він буде вдоволений цим і, можливо, буде прагнути виправдати свою «нову репутацію», а також «якнайглибшою властивістю людської природи є пристрасне прагнення людей бути оціненими з гідністю».

Пред'явлення доказів, достовірність яких не викликає сумнівів

Даний тактичний прийом, враховуючи його важливість, був детальніше розглянутий стосовно допиту осіб, що надають помилкові свідчення. Оскільки це, по суті, єдиний спосіб їх викривання.

Коли обвинувачений відмовляється від всякого спілкування із слідчим і при цьому знаходиться в стані байдужості, апатії, вважаючи, що «йому тепер все одно», доцільно застосувати прийом емоційного струсу. Слідчий при цьому звертається до почуттів допитуваного, волає до гордості, сорому, розкаяння, жалю, примушує відмовитися від пасивної поведінки і вступити у спілкування із слідчим.

Іноді допитуваний відмовляється надавати свідчення, виражаючи цим самим своєрідний протест проти необумовленого притягнення його до відповідальності. Нерідко це є результатом невміння слідчих встановлювати правильні взаємини з допитуваним.

Ділення тактичних прийомів допиту в конфліктній ситуації, виходячи з кількості доказового матеріалу у справі, в цілому правильно орієнтує слідчого

і сприяє досягненню мети допиту. Проте потрібно розуміти, що це ділення дещо умовно, тому деякі прийоми єдиної групи можуть з успіхом застосовуватися в ситуації, характерній для іншої групи тактичних прийомів допиту. Кажучи про тактичні прийоми, не можна не вказати на те, що, як правило, найбільший ефект їх використання досягається у разі, коли в рамках однієї слідчої дії вони об'єднані в цілісну систему.

Таким чином, ми спробували проаналізувати, оцінити найбільш поширені тактичні прийоми і умови їх реалізації при допиті. Але справедливою є думка деяких криміналістів про те, що кількість тактичних прийомів допиту не залишається постійною, вони дуже різноманітні і варіації їх безмежні.

Література

1. Любичев С. Г. Этические вопросы следственной тактики. — М., 1980.
2. Хайдуков П. П. Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц. — Саратов, 1984.
3. Комиссаров В. И. Теоретические проблемы следственной практики. — Саратов, 1987.
4. Комиссаров В. И. Научные, правовые и нравственные основы следственной тактики. — Саратов, 1980.
5. Соловьев А. Б. Проблемы эффективности следственных действий : дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 1984.
6. Гросс Г. Руководство к расследованию преступлений. — М., 1930.
7. Комарков В. С. Тактика допроса. — Х., 1975.
8. Порубов И. И. Научные основы допроса на предварительном следствии. — Минск, 1978.
9. Карнесва Л. М. Допрос подозреваемого и обвиняемого / Л. М. Карнесва, А. В. Соловьев, А. А. Чувилев. — М., 1969.
10. Доспулоє Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. — М., 1976. — С. 81.
11. Комиссаров В. И. Актуальные проблемы следственной тактики : дис. ... д-ра юрид. наук. — Саратов, 1989.

Анотація

У статті розглянуто ділення тактичних прийомів допиту в конфліктній ситуації, виходячи з кількості доказового матеріалу у справі про крадіжки, які було скоєно організованою групою. Зроблено висновок, що класифікація прийомів допиту в цілому правильно орієнтує слідчого і сприяє досягненню мети допиту.

Ключові слова: допит, крадіжка, тактика.

Summary

Classification of tactical techniques of investigator's speech during organized theft analysis is the subject of this article. The author, depending on situations gives full picture of this object.

Keywords: communication, tactics, organized theft.